

ONDERZOEK HET GEESTELIJKE EN BEHOUD HET CONCRETE. De ambachtelijkheid van de geestelijk verzorger Martin Walton, Zwolle 20 april 2018

Ziekenbezoek

Mijn vader had een lang uur zitten zwijgen
bij mijn bed.
Toen hij zijn hoed had opgezet
zei ik, nou, dit gesprek
is makkelijk te resumeren.
Nee, zei hij, nee toch niet,
je moet het maar eens proberen.

Judith Herzberg *Beemdgras* 1968

Is alles te resumeren en te onderzoeken? De apostel Paulus dacht van wel, want hij schreef: Onderzoek alles en behoud het goede. Ik pas zijn aansporing aan: Onderzoek het geestelijke en behoud het concrete. Dat is mijns inziens, kort gezegd, de uitdaging waar wij voor staan als wij spreken over de stand van zaken in onderzoek naar geestelijke verzorging.

De Ploeg 1918 - 2018

Wij komen bijeen op een historisch moment. Dit jaar is het honderd jaar geleden dat een groep jonge Groninger avant-garde kunstenaars Kunstkring De Ploeg oprichtte. Daartoe hoorden kunstenaars als Hendrik Werkman, Alida Pott en Wobbe Alkema. Dit is een werk van Jan Altink. Vanaf 26 mei zijn jullie in het Groninger Museum welkom voor een overzichtstentoonstelling.

Jan Altink, Het witte paard (1925), Groninger Museum

De Ploeg 2019 - 2020

Vanaf dit jaar krijgt het woord PLOEG een nieuwe betekenis in de wereld van geestelijke verzorging. PLOEG staat voor Palliatief Landelijk Onderzoek Eerstelijns Geestelijke Verzorging. Op een uitschrijving van ZonMw, die onderzoeksubsidies in de zorg beschikbaar stelt, is een brede samenwerking van onderzoekers, universiteiten en hogescholen ontstaan om gecoördineerd en complementair een viertal projectvoorstellen in te dienen met een onderlinge samenhang. Een niet eerder vertoonde samenwerking. Van de A van Annelieke Damen tot en met de Z van Hetty Zock hebben allerlei onderzoekers in het land van geestelijke verzorging meegedaan. De aanvragen zijn afgelopen woensdag ingediend. De goedkeuring en het geld zijn nog niet binnen, maar de gezamenlijke inspanning in het indienen van de aanvragen is mijns inziens typerend voor de groeiende samenwerking in het land van onderzoek naar geestelijke verzorging in Nederland.

Ook deze dag is een exponent van die samenwerking. Ruim een jaar geleden vroeg het stafbureau van de VGVZ, of wij als commissie wetenschap van de VGVZ kort en krachtig op papier konden zetten wat wetenschappelijk is aangetoond van uitkomsten en effecten van geestelijke verzorging op mentaal welbevinden en gezondheid. Die vraag kregen de stafmedewerkers te horen in gesprekken met ministeries en zorginstellingen over bekostiging van geestelijke verzorging. Ons antwoord was helder. Nee, dat kunnen wij niet. Ik hoop in het vervolg duidelijk te maken waarom niet.

Wat is geestelijke verzorging?

Geestelijke verzorging heeft 3 betekenissen:

1. Persoonlijke, directe begeleiding, analoog aan pastoraat
2. Een geheel van beroepsactiviteiten zoals begeleiding, groepswork, lesgeven, leiden van moreel beraad, advisering, projectontwikkeling, ondernemerschap, zelfpromotie, persoonlijke reflectie, theologische en/of filosofische reflectie, maatschappij kritiek, permanente educatie, en registratie en dat allemaal op een professionele en levensbeschouwelijke manier, natuurlijk.
3. De wetenschappelijke reflectie op het voorafgaande, ofwel een wetenschappelijke discipline die zich daarmee bezighoudt en op dat terrein onderzoek doet.

Vandaag kijken wij vanuit het derde vooral naar het eerste. Dat betekent een behoorlijke reductie met het oog op alles wat geestelijke verzorgers doen en kunnen doen met relatie tot het tweede. Maar als een manager of zorginstituut vraagt wat geestelijke verzorging oplevert voor de patiënt, dan is meestal bedoeld de vraag wat het handelen of spreken van de geestelijke verzorger in min of meer direct contact met de patiënt of cliënt voor effect heeft op diens welzijn en/of gezondheid. Daar kom ik op terug.

State of the Art / State of Development

Vorig jaar publiceerde George Fitchett uit Chicago een overzichtsartikel: Recent Progress in Chaplaincy-Related Research. Hij constateert een significante groei in onderzoek naar geestelijke verzorging, o.a. naar wat geestelijk verzorgers feitelijk doen, zoals in case studies en taxonomieën van activiteiten van geestelijke verzorging. Daar zit nog weinig eenheid in. Desondanks zijn op het gebied van behoefte naar spirituele zorg en tevredenheid over geestelijke verzorging de scores hoog, vaak tussen de 80 en 90 %, wat in grote lijnen overeenkomt met cijfers uit Nederland, van Trimbos, van Van Uden en Pieper en anderen.

Op het gebied van uitkomsten is het onderzoek van Iler uit 2001 iconisch. De helft van de patiënten op een longafdeling werden door Iler bezocht. Dat resulteerde in minder angst en hogere tevreden over de zorg. Alleen weten wij niet wat Iler feitelijk met de patiënten gedaan heeft, zodat het onderzoek niet reproduceerbaar is. Andere studies rapporteren milde effecten op distress en 'spiritual well-being' of minder beroep op zorg, dus minder kosten (in bijvoorbeeld palliatieve zorg en op de IC), maar er zijn evengoed onderzoeken die geen of nauwelijks significante effecten laten zien. Dat betekent dat wij vooruitgang boeken maar nog steeds niet een krachtig verhaal hebben over wat geestelijk verzorgers doen en wat de effecten daarvan zijn. Wij kunnen daarom nog onvoldoende iets zeggen over de 'state of the art', de status van de ambacht van geestelijke verzorging, maar wel iets over de 'state of development', de ontwikkelingsstand in *onderzoek* naar die ambacht.

Vandaag zullen andere sprekers het echte werk doen door onderzoek te presenteren. Ik wil twee dingen doen. Ik wil een aantal stellingen presenteren en die illustreren met verwijzingen naar recente of lopende onderzoeken. Ik streef niet naar volledigheid. Met mijn keuze voor bepaalde onderzoeken, en met name het mogelijk niet noemen van uw eigen onderzoek, heb ik geen, spreek ik geen oordeel uit over de kwaliteit van de onderzoeken. Ik zal ook geen recht doen aan de genoemde onderzoeken. Bij voorbaat mijn excuses. Ik sta graag voor correcties en aanvullingen open. Ik hoop via de omweg van onderzoek naar geestelijke verzorging iets te zeggen over de ambachtelijkheid ervan.

Stelling 1. Altruïsme.

Geestelijke verzorgers verrichten vaak goed onderzoek ter bevordering van aandacht voor zingeving en van goede zorgverlening in het algemeen, hetgeen zich beperkt vertaald in onderbouwing van het eigen vak.

Ik denk bijvoorbeeld aan het mooie onderzoek van Elsbeth Littooy over zingevingskaders van mensen met dwarslaesie of een beroerte. Van Archie de Ceuninck van Capelle over de stem van de ervaring bij mensen met MS. Van Eva Ouwehand over de subjectieve interpretatie van spirituele ervaringen van mensen met een bipolaire stoornis. Ook aan onderzoeken naar morele aspecten zoals van Ger Wildering over morele vorming in de krijgsmacht of Benita Sponk over moreel beraad en tragiek. Ik noem ook het eigenzinnige onderzoek van Beate Giebner over ontvankelijkheid bij zorgverleners. Denk ook aan de onderzoeken van Anja Visser en Sjaak Körver over spiritualiteit en coping bij patiënten met kanker. Het zijn prachtige en broodnodige onderzoeken die ons meer vertellen over de zingevingsvragen, de morele vragen en de tragiek van onze cliënten, en die ons meer inzicht geven in wat goede zorgpraktijken zijn. Zij bieden niet een empirische onderbouwing van geestelijke verzorging als zodanig.

Stelling 2. Dyadische focus

Onderzoek naar de effectiviteit van geestelijke verzorging richt zich voornamelijk op de directe en dyadische interactie tussen cliënt en geestelijk verzorger.

Let op: er zijn goede onderzoeken naar wat geestelijke verzorgers doen richting organisatie of zorgbeleid. Ik denk bijvoorbeeld aan het promotieonderzoek van Chantal Sluijsmans, naar zorgprocessen en organisatietheorieën, mede vanuit feministische perspectief. Zo doet ook Nico van Leer onderzoek naar de rol van geestelijk verzorgers in het verhelderen van de relatie tussen zorgpraktijken en ervaringen van zin. Zulke onderzoeken wijzen ons de weg. Zij demonstreren nog niet de effectiviteit van geestelijke verzorging.

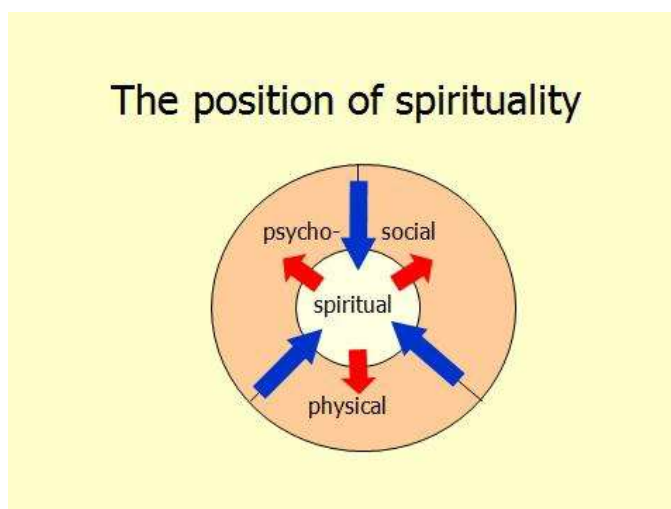
Dat is wel Joep van de Geer gelukt in zijn onderzoek naar scholing van professionals in palliatieve zorg met het oog op spirituele zorg. Hij vond een meetbaar en aanhoudend positief effect op aandacht voor spiritualiteit door verpleegkundigen, minder bij artsen.

Stelling 3. Ambivalenties

Dat het domein van geestelijke verzorging, zingeving & levensbeschouwing, eerder fundamenteel dan onderdeel van zorg en gezondheid is, resulteert in ambivalenties ten aanzien van onderzoek ernaar.

Achter deze stelling ligt een bredere discussie.

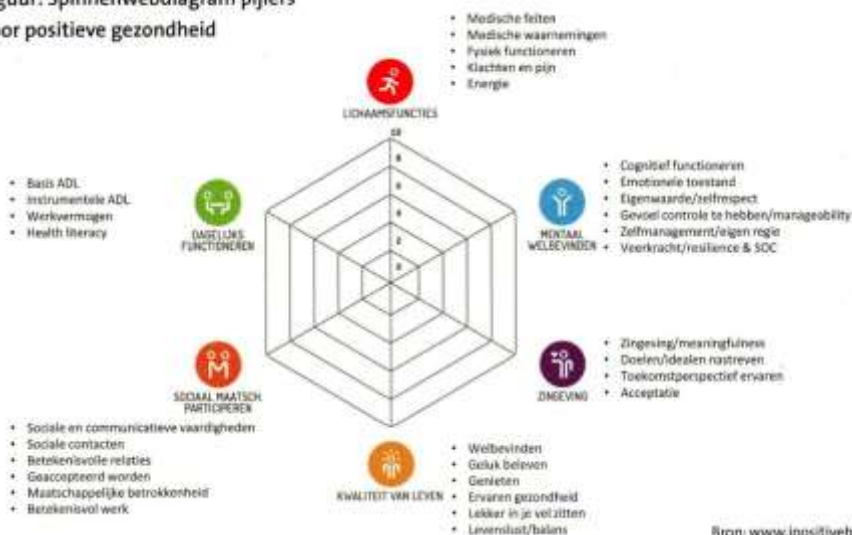
Bio-psycho-sociaal-spiritueel model

In de richtlijn spirituele zorg in de palliatieve zorg staat deze visualisatie van een bio-psycho-sociaal-spiritueel model. Ik meen dat die van Carlo Leget is. Van de spirituele dimensie wordt gezegd dat die “de meest intieme en verborgen dimensie is: minder goed meetbaar dan de overige drie maar wel voortdurend in een relatie van wederzijdse beïnvloeding.”

Gezondheid volgens Huber

Figuur: Spinnenwebdiagram pijlers voor positieve gezondheid

In het concept van positieve gezondheid van Mechteld Huber is zingeving een nevenschikt onderdeel van gezondheid geworden. Ik begrijp dat in haar onderzoek mensen zingeving noemen als zij over gezondheid spreken maar de conclusie dat zingeving een onderdeel van gezondheid is, is maar één manier van interpreteren. Zingeving heeft eerder te maken met de manier waarop wij ons tot gezondheid, zorg en het leven verhouden, met de vraag waarom gezondheid voor ons belangrijk is.

Op dergelijke ambivalenties wijst Willem Marie Speelman met zijn narratief gefundeerde kritiek op formele definities van spiritualiteit. Betekent dit dat geestelijke verzorging niet of nauwelijks te resumeren is? Wij hebben een duale strategie nodig.

- ☞ Geestelijk verzorging als verhoudingskunde helpt mensen om zich tot ziekte en zorg, tot gevangenschap of uitzending, te verhouden. Daarin heeft geestelijke zorg een funderende en fundamentele betekenis.
- ☞ Geestelijke verzorging als professionele bijdrage aan de zorg- en dienstverlening kan geïndiceerd worden met het oog op welzijn en gezondheid. Daarin heeft het ook een instrumentele betekenis.

Beide benaderingen horen tot kunst en kunde, tot de ambacht van geestelijke verzorging. Beiden kunnen uitkomsten en effecten tot gevolg hebben.

Stelling 4. Spiritualisering.

Het 'spiritualiteitsparadigma' heeft geestelijke verzorging vergeestelijkt, ofwel gespiritualiseerd en geïdealiseerd, ten koste van het benoemen van concrete doelen en uitkomsten.

In het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* is een hoofdstuk over geestelijke verzorging en gedrag van Sjaak Körver. Körver pleit voor meer aandacht voor gedrag waarbij hij vooral het gedrag van de cliënt op het oog heeft, niet alleen wat zij denkt of wat hij voelt. Ik ben ervan overtuigd dat als Sjaak nu zou schrijven hij meer aandacht zou besteden aan het gedrag van de geestelijk verzorger en haar concreet handelen.

Geestelijk verzorgers spreken graag met termen als innerlijke rust en inzicht, emoties en ervaringen. Het is prima dat ze dat doen. Daar zijn ze ook voor. Maar als ze werkelijk voor de hele mens zijn en als ze empirisch hun vak willen onderbouwen, dan zullen ze moeten incarneren en meer aandacht besteden aan zintuiglijke waarnemingen en gedrag, waaronder hun eigen gedrag en interventies. Een basis daarvoor is door Jan Hein Mooren en zijn onderzoek naar methodiek gelegd en door Johan Bouwer in zijn onderzoek naar diagnostiek, maar ook hun omschrijvingen vragen om concretisering met het oog op interventies en uitkomsten. Dat vraagt aandacht voor het handwerk, voor de ambacht en materialiteit van geestelijke verzorging, of dat een basismethodiek is zoals Job Smit onderzocht, interreligieuze interacties zoals Anke Liefbroer onderzoekt of hermeneutische communicatie zoals Theo van Leeuwen.

Stelling 5. Reflexiviteit.

Onderzoek naar wat geestelijk verzorgers van geestelijk verzorging vinden bevordert weliswaar reflexiviteit en kwaliteitsverbetering maar niet direct de onderbouwing van geestelijke verzorging.

Het onderzoek van het Trimbosinstituut uit de jaren '90 van de vorige eeuw tilde Wim Smeets op een hogere plan met zijn onderzoek naar attitudes en overtuigingen van geestelijk verzorgers. Zo deed Bouwer ook onderzoek naar houdingen ten aanzien van methodiek. Maar ook het onderzoek van Richart Huijzer naar hoe protestantse geestelijk verzorgers hun ambt beleven draagt bij aan een sterkere beroepsidentiteit. Het eigen professioneel bewustzijn en onze professionele normativiteit moeten wij niet verwaarlozen maar die onderzoeken vragen om vertaling naar de praktijk. Zij moeten ons tegelijk helpen om een verhaal naar buiten toe te ontwikkelen.

Stelling 6.

Geestelijke verzorging is een verzameling specialismen geworden maar wordt nog veelal als generalisme beschouwd, beschreven en beoefend.

Zoals niet in algemene termen te bewijzen is hoe een huisarts aan gezondheid bijdraagt, is ook niet te zeggen hoe een geestelijk verzorger dat doet. De vraag moet veel concreter: Welke interventies door geestelijke verzorgers in welke contexten met het oog op welke vragen of noden dragen bij aan welke effecten?

Een voorbeeld van een dergelijk interventieonderzoek is dat van Renske Kruizinga met een welomschreven narratieve interventie bij patiënten met kanker. Met het oog op biografische competentie was de interventie effectief. Significante effecten op kwaliteit van leven en spiritueel welzijn werden niet zichtbaar. Iets soortgelijks vond Thijs Tromp een aantal jaar geleden met het werken met levensboeken. Dus rijst de vraag: Welke effecten meten wij? Welke effecten of uitkomsten tellen voor wie? En: wat zijn de doelen?

Dat er nu twee PROM onderzoeken in Nederland gaande zijn is een rijkdom maar heeft ook te maken met de vraag wat wij meten en wat wij willen meten. Had men over de conceptuele verschillen heen moeten stappen om er één onderzoek van te maken? Dat is iets wat in wetenschappelijk onderzoek niet kan, omdat men zowel de veronderstelling als de methode maximaal moet kunnen verantwoorden.

Stelling 7. Beroepssolidariteit

Onderbouwing van geestelijke verzorging vraagt niet alleen welomschreven interventies en heldere uitkomstmetingen maar ook beroepssolidariteit met het oog op onderzoek en de beroepsuitoefening.

De tendens van mijn verhaal is hopelijk duidelijk, dat om het ambacht geestelijke verzorging te onderbouwen wij de concrete, gedragsmatige, zintuiglijke materiële en ambachtelijke keerzijden van innerlijke ervaring en geestelijke ontwikkeling moeten waarnemen en benoemen. Dat vraagt ook een bepaald gedrag van geestelijk verzorgers, namelijk, het hanteren van methodiek, het deelnemen aan onderzoek en het toepassen van onderzoeksresultaten. Kortom, het vraagt beroepssolidariteit.

David Groessohme (VS) spreekt van een affiniteit tussen zijn rol als geestelijk verzorger en zijn rol als onderzoeker. De ervaring van Nicol van Leer is dat hij door onderzoek te doen een betere geestelijk verzorger wordt. Niels den Toom gaat dit bij de deelnemers aan het Case Studies Project onderzoeken. Kortom, beroepssolidariteit in onderzoek verhoogt de ambachtelijkheid.

Ziekenbezoek

Een geestelijk verzorger in de GGZ komt op een afdeling voor langerdurende zorg en stelt zich aan een vrouw voor. De vrouw zegt tegen haar, 'Ik ken u. Drie jaar geleden zat ik op de opnameafdeling. U kwam naast mij zitten. Ik was zo depressief dat ik niets kon zeggen. U vroeg of het goed was als u bleef zitten. Na een tijd nam u afscheid van mij. Dat heeft mij heel erg goed gedaan. Ik voelde me minder alleen, dat ik de moeite waard was. Dank u wel.'

Een heldere interventie met aandacht en ambachtelijkheid uitgevoerd en met een gerapporteerd effect. Niet gemakkelijk, maar wel met het geduld van drie jaar te resumeren.